

FELIX VON CUBE

«ΝΑ ΑΠΑΙΤΕΙΣ ΑΝΤΙ ΝΑ ΚΑΚΟΜΑΘΑΙΝΕΙΣ. ΟΙ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΤΗΝ ΑΓΩΓΗ»

Προλογικό σημείωμα του μεταφραστή

Οι απόψεις του K. Lorenz είναι γνωστές. Τα βιβλία του κυκλοφορούν στα Ελληνικά. Το άρθρο που ακολουθεί προσπαθεί να αξιοποιήσει τα αποτελέσματα των ερευνών του K. Lorenz και της βιολογίας της συμπεριφοράς στην αγωγή. Το άρθρο είναι μια σύντομη περίληψη του βιβλίου: «Cube, F. v., Fordern statt Verwöhnen. Die Erkenntnisse der Verhaltensbiologie in Erziehung und Führung. Stuttgart: Piper, 1986».

Το περιεχόμενο του άρθρου παρουσίασε σύντομα ο Καθηγητής Δρ. Felix von Cube με μορφή προφορικής διάλεξης, ύστερα από πρόσκληση της Π.Ε.Ε. την Παρασκευή 21-10-1988, ώρα 7 μ.μ., στην αίθουσα τελετών του Πειραματικού Σχολείου του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τη διάλεξη παρακολούθησαν πολλά από τα μέλη της Π.Ε.Ε. και Εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων. Ακολούθησε συζήτηση. Η πρόσκληση του Καθηγητή Δρ. F. v. Cube και η δημοσίευση της ομιλίας του, δε σημαίνει ότι η Π.Ε.Ε. ταυτίζεται με τη φιλοσοφική θεώρησή και τις απόψεις του ομιλητή και της σχολής που εκπροσωπεί.

Από πολλά χρόνια, θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς από αιώνες, υπάρχουν προβλήματα με νεαρούς και νέους ενήλικες. Ανησυχία προκαλεί κυρίως η αύξηση της βίας. Σκέπτεται κανείς την αναβιωμένη τρομοκρατία, τη βία στα γήπεδα ποδοσφαίρου, τις βίαιες διαδηλώσεις, την καταστροφή αντικειμένων, την όλο και μεγαλύτερη κατανάλωση ταινιών τρόμου. Σκέπτεται κανείς επίσης την αυξημένη χρήση ναρκωτικών, τον αλκοολισμό, τις αυτοκτονίες, την άρνηση, την απογοήτευση και τη δυσaráσκεια που υπάρ-

χουν. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός, ότι τα προβλήματα αυτά δεν εμφανίζονται μόνο στην Ο.Δ. της Γερμανίας, αλλά σ' όλα τα βιομηχανικά αναπτυγμένα κράτη, δηλαδή κυρίως στις ευημερούσες κοινωνίες. Για τη διερεύνηση των αιτιών της συμπεριφοράς αυτής συντάχθηκαν πολλές μελέτες και σχηματίστηκαν επιτροπές, όπως: «η μελέτη SHELL», η μελέτη SINUS», «η επιτροπή «ENQUETE»: «Διαμαρτυρία των νέων στη δημοκρατική πολιτεία» κ.α. Οι αιτίες, που αναφέρονται συνήθως για την αρνητική συμπεριφορά των νέων: καταπίεση, υπερβολικές απαιτήσεις, απόρριψη της κατανάλωσης και της τεχνικής, κοινωνική αδικία, είναι ελάχιστα πειστικές. Ο ελεύθερος χρόνος γίνεται όλο και περισσότερος, η κατανάλωση αυξάνει, τα αυτοκίνητα γίνονται μεγαλύτερα και ταχύτερα, πολυτέλεια επιζητείται.

Δεν θά 'πρεπε ίσως να περάσει απ' τό μυαλό μας μια άλλη υποψία; Η υποψία ότι οι αιτίες για την αυξημένη επιθετικότητα και τ' άλλα κακά στις ευημερούσες κοινωνίες πρέπει να αναζητηθούν στον κακό εθισμό, στις μειωμένες απαιτήσεις και στην ανία;

Κάτι ακόμη μου κάνει εντύπωση. Στις μελέτες και στις περιγραφές για την επιθετικότητα και τις άλλες μορφές αρνητικής συμπεριφοράς έχουν το λόγο, πάντα, μόνο Ψυχολόγοι, Κοινωνιολόγοι, Παιδαγωγοί, δηλαδή κοινωνικοί και θεωρητικοί επιστήμονες, αλλά καθόλου βιολόγοι. Οι διαπιστώσεις της βιολογίας της συμπεριφοράς, όπως τις οφείλομε κυρίως στον Konrad Lorenz, δεν αναφέρονται στις έρευνες. Όταν μάλιστα ένα μέλος της επιτροπής Enquete ανέφερε το όνομα Konrad Lorenz σε συνεδρίαση της ομοσπονδιακής βουλής, ένας βουλευτής φώναξε στην αίθουσα: «Ο άνθρωπος όμως δεν είναι αγριόχην», και χειροκροτήθηκε γι' αυτό. Όταν κάποιος με τόσο ανόητα επιχειρήματα απορρίπτει τις διαπιστώσεις της βιολογίας της συμπεριφοράς, δεν πρέπει να απορούμε, αν οι κύριες αιτίες της αρνητικής συμπεριφοράς δεν αποκαλύπτονται.

Στη συνέχεια επιθυμώ να παρουσιάσω αυτές τις διαπιστώσεις και να συναγάγω τις συνέπειες για την ανθρώπινη συμπεριφορά, ιδιαίτερα για την αγωγή.

Διαπιστώσεις της βιολογίας της συμπεριφοράς

Ο φυλογενετικός προικισμός του ανθρώπου δεν αποτελείται μόνο από την ανατομία του, τη σωματική του διάπλαση, τα κινητήρια και τα αισθητήρια όργανά του. Περιλαμβάνει επίσης ορισμένες προγραμματισμένες από πριν προδιαθέσεις συμπεριφοράς. Σ' αυτές τις προδιαθέσεις συμπεριφοράς ανήκουν ορμές, όπως: η ορμή της τροφής, η σεξουαλική ορμή, η ορμή της περιέργειας και τα συναφή «εργαλεία ένστικτα» («Werkzeuginstikte»), όπως: το τρέξιμο, το θήλασμα, το δάγκωμα, το πιάσιμο κλπ. Ακόμη τρόποι

έκφρασης, όπως : το γέλιο, το κλάμα, ο θυμός, η απειλή, είναι έμφυτοι στον άνθρωπο.

Ο άνθρωπος έχει όμως —πάνω απ' αυτά— ένα ακόμη εντελώς χαρακτηριστικό γνώρισμα της εξέλιξής του: τον εγκέφαλο. Μ' αυτόν μπορεί να εξετάζει κριτικά τις ενστικτώδεις ροπές της συμπεριφοράς του και μέχρι σ' έναν ορισμένο βαθμό να τις κατευθύνει. Ο άνθρωπος μπορεί, όπως λέει επιτυχημένα η καθομιλουμένη, να αυτοσυγκρατείται. Αυτός, μπορεί, ακόμη κι όταν πεινά, να παρατήρει κάποτε το πηρούνι, μπορεί όμως, ακόμη κι όταν δεν πεινά, να συνεχίσει να τρώει για απόλαυση. Ο άνθρωπος μπορεί να εξουσιάζει την επιθετικότητά του. Αυτός μπορεί —ας προσέξουμε πάλι τη γλώσσα— να συγκρατείται. Μπορεί όμως και να τυραννεί ή να βασανίζει άλλους ανθρώπους. Επικριτές της βιολογίας της συμπεριφοράς προβάλλουν συχνά την αντίρρηση, ότι δεν μπορούμε να βγάξουμε συμπεράσματα για την ανθρώπινη συμπεριφορά από τη συμπεριφορά των ζώων. Η αντίρρηση αυτή προβάλλεται κυρίως ενάντια στον Konrad Lorenz. Αλλά ακριβώς αυτός ο ερευνητής έχει τονίσει επανειλημμένα τη θεμελιώδη διαφορά ανάμεσα στο ζώο και στον άνθρωπο, δηλαδή τον τυπικό για τον άνθρωπο εγκέφαλο· τη μοναδική του ικανότητα να στοχάζεται.

Ας συγκρατήσουμε ως πρώτο αποτέλεσμα: Ο άνθρωπος είναι ένα προϊόν της εξέλιξης με φανερό σύστημα ορμών και ενστίκτων. Ο εγκέφαλος τον κάνει ικανό να εξετάζει αυτό το σύστημα κριτικά και να το κατευθύνει.

Ένα δεύτερο αποτέλεσμα της βιολογίας της συμπεριφοράς είναι ο νόμος της διπλής ποσοτικοποίησης (Das Gesetz der doppelten Quantifizierung). Ας τον παρατηρήσουμε καταρχήν στα ζώα: Μια πράξη ορμής, π.χ. το καταβρόχθισμα της λείας ή η σεξουαλική συμπεριφορά, τροφοδοτείται από δύο πηγές: τα εξωτερικά ερεθίσματα, π.χ. ερεθίσματα τροφής ή σεξουαλικά ερεθίσματα, και την εσωτερική δύναμη του ενστίκτου. Κεντρική είναι η διαπίστωση, ότι το ζώο δεν αντιδρά μόνο σε εξωτερικά ερεθίσματα, αλλά διαθέτει επίσης δυναμικά ορμών, που συσσωρεύονται, κι έτσι κατέχει διάφορες ετοιμότητες δράσης. Σ' αυτό δεν υπάρχουν μόνο περισσότερο ή λιγότερο έντονα ερεθίσματα, αλλά και περισσότερο ή λιγότερο μεγάλες δυνάμεις ορμών. Ο νόμος της διπλής ποσοτικοποίησης σημαίνει τώρα ότι μια πράξη ορμής γίνεται, όταν η ένταση της ορμής είναι υψηλή (τότε αρκεί ακόμη κι ένα χαμηλό ερέθισμα) ή όταν το ερέθισμα είναι έντονο (τότε αρκεί ακόμη και μια χαμηλή ένταση της ορμής). Όταν είμαστε πολύ πεινασμένοι, χαιρόμαστε πολύ για ένα κομμάτι ξερό ψωμί, όταν όμως έχουμε φάει καλά και θέλουμε να συνεχίσουμε το φαγητό για απόλαυση, χρειαζόμαστε κάτι πάρα πολύ νόστιμο. Είναι αυτονόητο, ότι μια πράξη ορμής συμβαίνει κι όταν και οι δύο ποσότητες είναι μεγάλες: η ένταση του ερεθίσματος και η δύναμη της ορμής. Κι αυτό ισχύει όχι μόνο για την ορμή της τροφής.

Ο νόμος της διπλής ποσοτικοποίησης ισχύει ως φυλογενετικό πρόγραμμα και για τον άνθρωπο. Και οι δικές του πράξεις ορμών είναι τόσο εντονότερες, όσο εντονότερο είναι το ερέθισμα ή όσο μεγαλύτερη είναι η δύναμη του ενστίκτου. Πρέπει όμως να αναφερθούν δυο διαφορές προς τη συμπεριφορά των ζώων: Από το ένα μέρος ο άνθρωπος διαθέτει μια καταπληκτική ικανότητα μάθησης. Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποκτήσει ένα μεγάλο ρεπερτόριο από ερεθίσματα για την απελευθέρωση πράξεων ορμών. Σκέπτεται κανείς π.χ. την παραδοσιακή φροντισμένη μαγειρική. Από το άλλο μέρος μπορεί, όπως είπαμε, να κατευθύνει τη συμπεριφορά του με τον εγκέφαλο: μπορεί να αυτοσυγκρατείται, μπορεί όμως —αντίθετα— και με μιαν εκλεπτυσμένη ανύψωση των ερεθισμάτων να χρησιμοποιεί ένα χαμηλό δυναμικό ορμών για να ευχαριστείται.

Το τρίτο αποτέλεσμα της βιολογίας της συμπεριφοράς συνδέεται άμεσα με το νόμο της διπλής ποσοτικοποίησης. Αφορά την ονομαζόμενη: «συμπεριφορά αναζήτησης δράσης» (Appetenzverhalten).

Η συμπεριφορά αυτή συνίσταται στο ότι το ζώο, όταν αυξάνει η ένταση της ορμής, αναζητεί ενεργητικά τα ερεθίσματα που θα την απελευθερώσουν. Αναζητεί τροφή, και μάλιστα τόσο εντονότερα, όσο μεγαλύτερη είναι η πείνα: αναζητεί σεξουαλικό σύντροφο, όταν η ένταση της ορμής κάνει αναγκαίο το ερέθισμα που θα την απελευθερώσει. Ο Lorenz ονομάζει τη «συμπεριφορά αναζήτησης δράσης»: «μιαν ακατανίκητη τάση να προκαλέσει εκείνη την απελευθερωτική περιβαλλοντική κατάσταση, στην οποία ένα παρεμποδισμένο ένστικτο μπορεί να βρει διέξοδο».

Σημαντικό είναι ότι η «συμπεριφορά αναζήτησης δράσης» συνδέεται με κόπο. Η αναζήτηση τροφής, το κυνήγι της λείας, απαιτεί την καταβολή όλης της ενέργειας. Ακόμη και η ζωή του πρωτόγονου ανθρώπου ήταν σκληρή και κοπιαστική. Σύμφωνα με υπολογισμούς έπρεπε να τρέχει καθημερινά περίπου 20-30 χιλιόμετρα, για να προμηθευθεί την τροφή του. Σ' αυτό το δυναμικό τρέξιμο είμαστε προγραμματισμένοι από τη φυλογένεσή μας!

Το τέταρτο αποτέλεσμα της έρευνας της συμπεριφοράς δεν είναι αδιαφιλονίκητο. Πρόκειται για τον ισχυρισμό του Lorenz, ότι και η επιθετικότητα είναι μια ορμή με όλες τις χαρακτηριστικές ιδιότητες: αυθορμητισμό, απελευθερωτικά ερεθίσματα, συμπεριφορά αναζήτησης δράσης, δράση ορμής με αίσθημα ηδονής. Για το χαρακτηρισμό της επιθετικότητας ως ορμής συνηγορούν καταρχήν τρεις βασικοί λόγοι: η συμπεριφορά στο χώρο διαβίωσης, οι αγώνες των αντεραστών και οι αγώνες ιεραρχίας.

Η συμπεριφορά πολυάριθμων ψαριών, πουλιών και θηλαστικών στο χώρο διαβίωσής τους είναι πολύ γνωστή. Τα ζώα αυτά χρειάζονται μια περιοχή, που θα τους εξασφαλίζει επαρκή τροφή. Αν εισβάλει ένα άλλο ζώο του ίδιου είδους στην περιοχή τους, τότε προκύπτει θέμα επιβίωσης. Το ζώο πρέπει

δηλαδή, να υπερασπίσει την περιοχή του. Ένα νέο ζώο πρέπει να αναζητήσει ή να κατακτήσει μια περιοχή επιβίωσης.

Είναι άραγε τόσο ανεπίτρεπτο να εξακριβώσουμε μιαν επιθετικότητα στην περιοχή επιβίωσης ακόμη και στον άνθρωπο; Σε ποιον στρέφει τάχα ένας οδοντογιατρός, που ήταν μέχρι λίγο ο μοναδικός σ' ένα μικρό χωριό, την επιθετικότητά του; Στον πωλητή ποδηλάτων, που εγκαταστάθηκε στο χωριό, ή στο συνάδελφό του που ανοίγει ένα ιατρείο εκεί; Αλλά ας ξαναγυρίσουμε στα ζώα!

Ένας ακόμη λόγος για την επιθετικότητα ως βιολογική αναγκαιότητα είναι οι αγώνες των αντεραστών για τη διαιώνιση του είδους. Πολλά ζώα —συνήθως τα αρσενικά— πρέπει να νικήσουν τον αντεραστή, πριν ζευγαρώσουν. Συχνά είναι, όπως π.χ. τα ελάφια, εφοδιασμένα με ειδικά όπλα. Παρ' όλα αυτά οι αγώνες του ίδιου είδους κανονικά δεν είναι θανατηφόροι. Είναι μάλλον τυποποιημένες μονομαχίες με ορισμένους κανόνες: ο ηττημένος πρέπει απλά και μόνο να υποταχθεί ή να αδειάσει τη γωνιά. Αποφασιστικό είναι ότι σε πλεονεκτική θέση βρίσκεται πάλι, εκείνος που διαθέτει τη μεγαλύτερη επιθετική ετοιμότητα.

Τέλος, πρέπει να αναφερθούν οι αγώνες ιεραρχίας. Κι αυτοί έχουν μια λειτουργία σημαντική για την επιβίωση: με τους αγώνες ιεραρχίας φθάνουν τα ισχυρότερα ή τα εξυπνότερα ζώα σε αρχηγικές θέσεις, κάτι που ωφελεί όλη την ομάδα. Κι αυτό το φαινόμενο είναι σήμερα πολύ γνωστό: ποιος δε θα μιλούσε για την «ιεραρχία των πετεινών» (hackordnung) στο γραφείο; ποιος θα αγνοούσε τι είναι ένα «αρσενικό ελάφι θέσης»; (Platzhirsch)¹.

Υπάρχουν λοιπόν βασικοί λόγοι, για να δεχθούμε ότι και η επιθετικότητα είναι μια ορμή: απελευθερωτικά ερεθίσματα είναι οι αντεραστές· αυτοί αμφισβητούν την περιοχή κυριαρχίας, το σεξουαλικό σύντροφο, τη θέση στην ιεραρχία. Η πράξη ορμής είναι ο αγώνας· η έκβαση η νίκη. Αυτή βιώνεται με ηδονή. Σκέπτεται κανείς λ.χ. το θρίαμβο του σκόρερ και της ομάδας του.

Η αντίρρηση, ότι ο σημερινός άνθρωπος δεν έχει ένστικτο επιθετικότητας, γιατί δεν το χρειάζεται πια, είναι αβάσιμη. Από την άποψη της εξέλιξης ο χρόνος που μεσολαβεί από τις αρχές της ανθρωπότητας ως το σημερινό «πολιτισμένον άνθρωπο» συρρικνώνεται σ' ένα ασήμαντο μέγεθος. Όχι, είμαστε αναγκασμένοι να ζήσουμε με την επιθετικότητα.

Άλλωστε έχει και η επιθετικότητα τη δική της «συμπεριφορά αναζήτησης δράσης». Όταν η δύναμη της ορμής είναι αρκετά μεγάλη, αναζητούνται

1. «Platzhirsch» είναι το αρσενικό ελάφι που την εποχή του ζευγαρώματος των ελαφιών είναι ο αδιαφιλονίκητος επιβήτορας (σ.τ.μ.).

απελευθερωτικά ερεθίσματα. Ο Goethe είναι, πάλι, εκείνος που περιγράφει εύστοχα αυτή τη συμπεριφορά:

«Στο burgdorf ανεβείτε! Σίγουρα εκεί θα βρείτε
τα πιο όμορφα κορίτσια και την πιο ωραία μύρα,
και καυγάδες πρώτης τάξης!».

Ο Goethe δεν είχε, δηλαδή, καμιά αμφιβολία για τη «συμπεριφορά αναζήτησης δράσης» της επιθετικότητας.

Ερχόμαστε στο πέμπτο αποτέλεσμα της έρευνας της συμπεριφοράς. Σ' αυτό πρόκειται για τις επόμενες σκέψεις: Το συνολικό σύστημα των αυθόρμητων ορμών κι ενστίκτων, τόσο του ζώου όσο και του ανθρώπου, έχει προσαρμοστεί στο περιβάλλον. Βρίσκεται, θα μπορούσαμε να πούμε, σε ισορροπία με το φυσικό περιβάλλον. Παράγεται τόσο δυναμικό τρεξίματος, όσο χρειάζεται κανείς για να επιβιώσει· παράγεται τόση επιθετική ενέργεια, όσο έχει κανείς ανάγκη για αγώνα, τροφή κι αναπαραγωγή. Αν το δούμε εξελικτικά, είναι, μάλιστα, σκόπιμο να παράγεται ένα πλεόνασμα ενέργειας των ορμών. Η επιβίωση εξασφαλίζεται μάλλον καλύτερα, όταν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα πλεόνασμα, παρά όταν το δυναμικό των ορμών που υπάρχει δεν είναι αρκετό.

Την ισορροπία ανάμεσα στο φυλογενετικά προγραμματισμένο δυναμικό δράσης και ορμών και στο φυσικό περιβάλλον, την ονομάζω ισορροπία οικολογικής συμπεριφοράς. Η παράσταση αυτής της ισορροπίας γίνεται ευκρινέστερη, όταν χρησιμοποιήσει κανείς την έννοια της προσδοκίας. Από την ανατομία και την ψυχολογία μας προσδοκούμε ένα ορισμένο περιβάλλον: περιμένομε αέρα και φως, ανάλογες θερμοκρασίες και συνθήκες πίεσης· προσδοκούμε όμως ακόμη —κι αυτό είναι κατά τη γνώμη μου αυτονόητο— τη χρήση των κινητηρίων οργάνων, της επιθετικότητας, της σεξουαλικότητας, της περιέργειας και άλλων ορμών μας· περιμένομε κίνδυνο, άγχος, κόπο, αγωνία και δεσμούς. Σ' ένα τέτοιο περιβάλλον, σε μια σκληρή και κοπιαστική ζωή, έχει τοποθετηθεί ο άνθρωπος. Τα λίγα χρόνια πολιτισμού είναι εξελικτικά ασήμαντα. Έχουν ένα τελείως άλλο αποτέλεσμα.

Κάτω από τις σύγχρονες συνθήκες διαβίωσης της τεχνικής ανακούφισης και της υλικής ευημερίας δεν χρειάζεται πια ο άνθρωπος να πηγαίνει σε κοπιαστική και επικίνδυνη αναζήτηση τροφής· δεν χρειάζεται πια, για να ικανοποιήσει την περιέργειά του, να εξερευνά τον κόσμο με κόπους και κινδύνους· απολαμβάνει την περιπέτεια στην πολυθρόνα. Ο άνθρωπος μπορεί να ικανοποιεί τα ένστικτά του γρήγορα και εύκολα, μπορεί να έχει απόλαυση χωρίς κόπο, μπορεί, με μια λέξη, να κακομαθαίνεται.

Ο κακός εθισμός, ως εύκολη ικανοποίηση των ορμών, οδηγεί όμως σε δυο βαριές συνέπειες: από το ένα μέρος είναι απαραίτητα υψηλά ερεθίσματα σε χαμηλής έντασης ορμές· κι επειδή οι ορμές εκπολιτίζονται, χρειάζονται

ολο και εντονότερα ερεθίσματα. Οι απαιτήσεις γίνονται άμετρες και καταστρέφουν το περιβάλλον. Από το άλλο μέρος αυξάνει το δυναμικό των ορμών και της δράσης, επειδή οι προβλεπόμενες δραστηριότητες για συμπεριφορά αναζήτησης δράσης και οι πράξεις ορμών δεν ανακαλούνται πια. Αυτό είναι βέβαια το θεμελιώδες αποτέλεσμα της έρευνας της συμπεριφοράς: οι ορμές και τα ένστικτα είναι πηγαία, που σημαίνει ότι γίνονται εντονότερα, όταν δεν χρησιμοποιούνται.

Ας συγκρατήσουμε: Ο άνθρωπος διαθέτει ένα φυλογενετικά δημιουργημένο δυναμικό ορμών και δράσης, που βρίσκεται σε ισορροπία με το φυσικό περιβάλλον. Ο άνθρωπος στις ευημερούσες κοινωνίες δεν χρειάζεται πια να χρησιμοποιεί αυτά τα δυναμικά. Αυτά συσσωρεύονται εξαιτίας του αυθορμητισμού τους κι έτσι δημιουργείται επιθετική ανία.

Η ανία έχει μιαν επιθετική τάση για δύο λόγους: από το ένα μέρος το δυναμικό δράσης περιέχει πάντα και μιαν επιθετική διάσταση, από το άλλο μέρος το ανεκμετάλλευτο δυναμικό είναι κατά βάση ενοχλητικό. Η έκφραση: «Νιώθω ανία» χαρακτηρίζει μιαν εσωτερική ετοιμότητα δράσης, η οποία όμως ούτε από εξωτερικές συνθήκες ούτε από δική του πρωτοβουλία απασχολεί κάποιον. Δεν έχει δα κανείς πια ανάγκη τον κόπο· δεν υπάρχει πια κίνητρο για κίνηση.

Ο κακός εθισμός υπήρχε άλλωστε ανέκαθεν. Ενώ όμως παλιότερα η καλοπέραση ήταν προορισμένη μόνο για λίγους προνομιούχους: τους βασιλιάδες, τους ηγεμόνες, τους κατέχοντες, ο λαός το μόνο που μπορούσε ήταν να ονειρεύεται το τεμπελαχνίο. Στη σημερινή ευημερούσα κοινωνία μας η καλοπέραση είναι μια μαζική συμπεριφορά, που διαταράσσει την οικολογική ισορροπία.

Οι χειρίστες συνέπειες του κακού εθισμού είναι η υπερβολή και η βία. Οι απαιτήσεις μεγαλώνουν —εκλεκτά φαγητά, αυτοκίνητα με μεγάλη ταχύτητα, μακρινά ταξίδια—, η προσπάθεια μειώνεται —ανεγκυστήρες για σκι, μηχανοκίνητα πριόνια και πάλι αυτοκίνητα— και τα δύο καταστρέφουν το περιβάλλον.

Επιθετική ανία μπορεί όμως να οδηγήσει σε βία και αυτοκαταστροφή: Η άνοδος της βίας στους νέους είναι στο μέγιστο μέρος της συνέπεια του κακού εθισμού και των μειωμένων απαιτήσεων, κι όχι του άγχους ή των αυξημένων απαιτήσεων. Η αύξηση της χρήσης ναρκωτικών και του αλκοολισμού είναι, αν ο Sigmund Freud έχει δίκιο, μια συνέπεια της βίας του ανθρώπου ενάντια στον εαυτό του, δηλαδή μια συνέπεια του κακού εθισμού, ένα σύνδρομο της ευημερούσας κοινωνίας.

Τα δυναμικά ορμών και δράσης, που δεν χρησιμοποιούνται, μπορούν να οδηγήσουν και σε βαριές αρρώστιες. Η έλλειψη κίνησης οδηγεί σε παθήσεις του κυκλοφορικού συστήματος, καρδιακό έμφραγμα, αρρώστιες του στομά-

χου και των εντέρων· ελλιπές μάσημα έχει συνέπεια χαλασμένα δόντια, αρρώστιες του μεταβολισμού κ.ο.κ.

Η επιθετική ανία είναι ύπουλη. Παρακινεί για την αναζήτηση όλο και περισσότερης απόλαυσης χωρίς προσπάθεια. Πριν λίγο καιρό διαφημιζόταν ένα νέο μοντέλλο αυτοκινήτου με το ακόλουθο σλόγκαν: «Το καλύτερο μέσο κατά της ανίας».

Το αποκορύφωμα του κακού εθισμού αποτελεί η τηλεόραση. Ο τηλεθεατής απολαμβάνει την ευχαρίστηση της τελικής πράξης, π.χ. μέσα από την ταύτισή του με το νικητή, χωρίς καμιά δραστηριότητα.

Πρέπει να γίνει σαφές, ότι η αρχική «συμπεριφορά αναζήτησης δράσης», που χαρακτήριζε τον άνθρωπο: το τρέξιμο, ο αγώνας με τη λεία ή με τον αντίζηλο, η κοπιαστική εξερεύνηση και διαφήμιση, έχει περιοριστεί στο πάτημα ενός κουμπιού στην τηλεόραση ή, όταν υπάρχουν περισσότερα προγράμματα, στο πάτημα περισσότερων κουμπιών.

Συνοψίζοντας μπορεί να πει κανείς: Η σημερινή ευήμερυσσα κοινωνία μας και ο τεχνικός πολιτισμός είναι το δημιούργημα του όλο και περισσότερο κακομαθημένου ανθρώπου· είναι η πραγματοποίηση του ανέκαθεν επιδιωκόμενου τεμπελχανίου. Τα δυναμικά των ορμών και της δράσης, που απελευθερώνονται μ' αυτό τον τρόπο, οδηγούν στην καταστροφή της συμπεριφοράς που εγγυάται την οικολογική ισορροπία, μ' όλες τις συνέπειες, όσο ο άνθρωπος δεν κατορθώνει να χρησιμοποιεί την πλεονάζουσα ενέργειά του με φιλόανθρωπο ή πολιτισμένο τρόπο, πράγμα που σημαίνει να θέτει με προσωπική του ευθύνη απαιτήσεις στον εαυτό του.

Συνέπειες για την αγωγή

Η βιολογία της συμπεριφοράς μας δείχνει ότι είναι ανάγκη να χρησιμοποιούμε πραγματικά, δυναμικά και διαρκώς την ενδοπρογραμματισμένη ενέργεια ορμών και δράσης. Αρκεί όμως αυτή η κατανόηση; Δεν επιζητεί πάντα ο άνθρωπος ένα θετικό απολογισμό ηδονής; Πιστεύω ότι μόνη της αυτή η κατανόηση δεν είναι αρκετή, για να αλλάξει ριζικά τη συμπεριφορά. Και η επιδίωξη της απόλαυσης είναι ανθρώπινη. Τελικά έχουμε αποκτήσει με τον εγκέφαλο την ικανότητα να εξετάζουμε κριτικά τις απολαύσεις μας. Δεν έχει δα νόημα να σχεδιάσουμε μιαν ιδεαλιστική εικόνα του ανθρώπου, στην οποία έπειτα θα αποτύχει σίγουρα η αγωγή.

Κατά την άποψη της βιολογίας της συμπεριφοράς η κεντρική επιδίωξη της αγωγής είναι, λοιπόν, πέρα από την κατανόηση να ενεργοποιούμε τα δυναμικά των ορμών και της δράσης, να φροντίζουμε και γι' αυτό: οι απαιτήσεις που θέτομε να ανταμείβονται με ευχαρίστηση. Αλλιώς δεν θα φθάσαμε ποτέ να θέτομε οι ίδιοι απαιτήσεις στους εαυτούς μας.

Στη συνέχεια επιθυμώ να παραθέσω έξι στρατηγικές αγωγής, που μου φαίνονται κατάλληλες να ενεργοποιήσουν τα δυναμικά ορμών και δράσης.

1. Αποφεύγετε τον κακό εθισμό

Όταν κάποιος δεν ικανοποιεί στα παιδιά αμέσως μιαν επιθυμία —«θέλω να δω τώρα τηλεόραση», «θέλω τώρα αυτό το παιγνίδι»—, αυτά αντιδρούν καταρχήν επιθετικά. Επειδή αυτό δεν είναι ευχάριστο, υποχωρούν πολλοί γονείς. Ένας άλλος λόγος για τον κακό εθισμό είναι οι τύψεις συνείδησης. Γονείς, που λείπουν συχνά από το σπίτι ή δεν θέλουν να υποβληθούν στον κόπο να παίζουν με τα παιδιά τους, ικανοποιούν για αναπλήρωση όλες τις δυνατότες επιθυμίες τους, ιδιαίτερα την επιθυμία τους για τηλεόραση.

Παρ' όλα αυτά πρέπει να ομολογήσουμε ότι στην ευημερούσα κοινωνία είναι δύσκολο ακόμη και με τις καλύτερες προθέσεις να μην κακομάθεις τα παιδιά. Αυτά βλέπουν δα όλο το πλήθος των γοητευτικών αντικειμένων γύρω τους (στα εμπορικά καταστήματα, στους γείτονες, στην τηλεόραση). Αν σ' αυτή την κατάσταση οι γονείς αρνηθούν να ικανοποιήσουν μιαν επιθυμία, στενοχωρούν αυτοί κι όχι οι περιστάσεις τα παιδιά τους.

2. Υποστηρίζετε φυσικές δραστηριότητες

Στα ανώτερα ζώα έχει επικρατήσει πια μια σκόπιμη αλλαγή του κληρονομικού προικισμού: η δραστηριοποίηση και η τελειοποίηση των ενστικτωδών κινήσεων στα χρονικά διαστήματα, στα οποία δεν χρησιμοποιούνται άμεσα, με μια λέξη, στο παιγνίδι. Στο παιγνίδι ενεργοποιούν τα παιδιά τα δυναμικά ορμών και δράσης τους ακόμη εντελώς φυσικά, δηλαδή ασυλλόγιστα. Τρέχουν, τσακώνονται, κατασκοπεύουν, δραπετεύουν. Δεν σκέπτονται, μην κακομάθουν. Αυτός ο κίνδυνος εμφανίζεται με την ικανότητα της κριτικής σκέψης. Κακομαθημένα παιδιά είναι λοιπόν πάντα δημιουργήματα λαθεμένης αγωγής· μιας αγωγής που τους προσφέρει απόλαυση χωρίς κόπο, ή μεσο-λαβεί γι' αυτή.

Η αγωγή έχει εδώ το καθήκον να δημιουργήσει πρώτα απ' όλα ευκαιρίες για φυσικές δραστηριότητες. Αυτό δεν είναι καθόλου εύκολο στην τεχνική εποχή μας.

3. Προξενείτε χαρά δράσης

Η χαρά δράσης παράγεται με την τελειοποίηση δεξιοτήτων: τρέξιμο, σκι, πατινάζ, παίξιμο μουσικού οργάνου, χειροτεχνικές δεξιότητες κλπ., μέχρι σ' εκείνο το βαθμό, στον οποίο η εκτέλεσή τους προκαλεί περισσότερη ευχαρίστηση, παρά κούραση. Όποιος ξέρει να παίζει αρκετά καλά τένις θα πρέπει να καταβάλλει, βέβαια, όλο και μεγαλύτερη ή μικρότερη προσπάθεια, αλλά η ευχαρίστηση από τη «λειτουργικότητα», από τις σωστές κινήσεις που

επιτυγχάνει, υπερνικά την κούραση που συνδέεται με ακεφιά. Συχνά οι δεξιότητες που κατέχει κανείς προκαλούν κι άλλα ακόμη θετικά βιώματα: αναγνώριση, συνεργασία, φιλικούς δεσμούς.

4. *Δραστηριοποιείτε την ορμή περιέργειας*

Η ορμή της περιέργειας παρατηρείται ήδη στα ανώτερα ζώα. Στον άνθρωπο είναι αναπτυγμένη σε πολύ μεγάλο βαθμό. Σ' αυτό τον τομέα βλέπω ακόμη και σήμερα τεράστιες δυνατότητες να εκμεταλλευθεί κανείς τα δυναμικά δράσης που πλεονάζουν και να κερδίσει ευχαρίστηση. Χρειάζεται μόνο να απελευθερωθεί η ορμή από το άχρηστο πλήθος και από τη συνήθεια κατανάλωσης των πληροφοριών. Βέβαια πρέπει κανείς να ζήσει ότι γνώση που κατανοήθηκε με προσωπική προσπάθεια συνδέεται μ' ένα βαθύτερο αίσθημα χαράς, από εκείνη που εξηγήθηκε με το «ν» και με το «σ». Στην πραγματικότητα πολλοί παιδαγωγοί διέβλεψαν τη σημασία της περιέργειας. Σκέπτεται κανείς το Σωκράτη, τη Montessori, τον Kerschensteiner, το Wagenschein κ.α. Η οικολογία της συμπεριφοράς δικαιώνει αυτούς τους παιδαγωγούς.

5. *Εξασκείτε στον έντιμο ανταγωνισμό*

Ο ανταγωνισμός, ως προσπάθεια να νικήσεις τον αντίζηλο, ανήκει στην ορμή της επιθετικότητας. Υπενθυμίζουμε την ανταγωνιστική συμπεριφορά των ζώων, κυρίως τη συμπεριφορά για την κατάκτηση ιεραρχίας σε ομάδες. Όπως λέει ο Lorenz, ο ανταγωνισμός, ως χαρακτηριστική επιθετική πράξη, αποτελεί συστατικό του φυλογενετικού μας προγράμματος. Αυτή η συμπεριφορά εκφράζεται ακόμη απερίσκεπτα στα παιδιά: αγώνες κάθε είδους — από αγώνες δρόμου και αγώνες φτυσίματος μέχρι αγώνες πάλης — είναι στην ημερήσια διάταξη. Για το σκεπτόμενο άνθρωπο προκύπτει το πρόβλημα: ποια μορφή πρέπει να παίρνει ο ανταγωνισμός; Στην επιδίωξη του ανταγωνισμού καθ' εαυτού δεν μπορεί να συγκλονίζεται ο άνθρωπος. Αν εκπαιδεύει κανείς στον έντιμο ανταγωνισμό — όπου με τον όρο «έντιμος» εννοώ ότι ο αντίπαλος δεν καταστρέφεται ή ταπεινώνεται κι ότι η νίκη επιτυγχάνεται με την ατομική απόδοση κι όχι με «ανέντιμα μέσα» —, μπορεί ο ανταγωνισμός να συμβάλει σε μιαν ελάττωση των δυναμικών της επιθετικότητας, απόλυτα αποδεκτή πολιτιστικά και κοινωνικά, ακόμη και στο σχολείο και στο χώρο εργασίας.

6. *Προωθείτε την κοινή δράση*

Ο άνθρωπος ζούσε στην αρχή σε ορδές. Ο Lorenz μιλά για την ομάδα έντεκα ανδρών. Ποιος δεν σκέπτεται εδώ το ποδόσφαιρο, τις κυβερνήσεις, τα προεδρεία ή το τραπέζι των θαμώνων. Η κοινή δράση — σκέπτεται κανείς την

κοινή αναζήτηση τροφής, τον κοινό αγώνα κλπ.— είναι το νόημα κάθε ομάδας. Κοινή δράση προς τα έξω δημιουργεί δεσμούς προς τα μέσα. Αυτό εξακολουθεί να ισχύει ακόμη και σήμερα, όπως για την πρωτόγονη ορδή, ας είναι για μιαν επιχείρηση, για μιαν ποδοσφαιρική ομάδα, για το γάμο ή για την οικογένεια. Άλλωστε η κοινή δράση ξεπερνά κατά πολύ την απλή συνύπαρξη, όπως εφαρμόζεται σήμερα στην πράξη από πολλούς νέους: «να είσαι ανάμεσα σε φίλους», «να ακούς μαζί μουσική». Η κοινή δράση απαιτεί συντονισμένες δραστηριότητες, απαιτεί ενεργοποίηση δυναμικών δράσης. Εδώ θεμελιώνεται η υψηλή παρώθηση. Όποιος δεν εκπληρώνει τα καθήκοντά τους στο κοινό παιχνίδι ή στο κοινό σχέδιο, σύμφωνα με τις προσδοκίες, θα προσπαθήσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις την επόμενη φορά. Όποιος δεν ανταποκριθεί στις προσδοκίες, θα επιδιώξει με μεγαλύτερη επίδοση να βελτιώσει τη θέση του.

Η αγωγή έχει εδώ στόχο να σχηματίζει ομάδες, αλλά και να αφήσει να βιωθεί ότι η κοινή δράση συνδέεται με εντονότερη ευχαρίστηση από την απλή συνύπαρξη ή και μόνο την τηλεοπτική παρακολούθηση οικογενειακών εκπομπών.

Δυστυχώς το σχολικό μας σύστημα χαρακτηρίζεται από σημαντική έλλειψη συνεργασίας. Μια σχολική τάξη δεν είναι βέβαια ομάδα. Δεν υπάρχουν γενικά ευκαιρίες για κοινή δράση. Ο σχηματισμός ομάδων στο σχολείο γίνεται μάλλον στο περιθώριο: στην ορχήστρα, στα ομαδικά αθλήματα, στις ομάδες σχεδίων δράσης (projekt) κ.τ.ο.

Ο Lorenz λέει ότι η εξέλιξη έπιασε τον άνθρωπο από τις μασχάλες, τον έστησε στα πόδια και μετά του αποδέσμευσε τα χέρια: «Μείνε όρθιος ή πέσε». Όμως μόνο τότε δεν θα πέσομε, όταν κατανοήσομε τους νόμους της εξέλιξης και δεν ενεργούμε αντίθετα σ' αυτούς.

Μετάφραση: Ι. Ν. Κανάκης